

Tobias Straumann, 1931: DEBT, CRISIS, AND THE RISE OF HITLER, Oxford, Oxford University Press, 2019, xxv, 240.

Tobijas Štrauman (1966) je profesor ekonomske istorije na univerzitetima u Cirihi i Bazelu i autor više knjiga i članaka o ekonomskoj istoriji i finansijskoj politici zapadnih država u 20. i početkom 21. veka, naročito u doba kriza. *1931: Debt, Crisis, and the Rise of Hitler* je stoga pre ili kasnije morala da se nađe na listi njegovih izdanja. Knjiga o temi koja je naizgled već više puta ispričana. Novina koju donosi Štrauman je fokus na prevashodno finansijsku dimenziju problema u veoma kratkom vremenskom periodu, čime autor uspostavlja vezu između finansijske krize i političkog haosa koji je eskalirao upravo panikom nastalom usled te krize. Sam naslov dovoljno jasno sugeriše da su savremenici svu težinu i obim ekonomske krize koja je započela krahom njujorške berze krajem 1929. osetili tek 1931. Iako su događaji u Nemačkoj u centru zbivanja, priča se odvija u širem međunarodnom okviru, a glavna tema su nemačke ratne reparacije i njihove posledice na nemačke finansije i unutrašnju političku scenu.

U uvodu, Štrauman pojašnjava centralnu ideju: nije krah njujorške berze 1929. presudno okrenuo svet naglavačke tokom 1930-ih, pre svega politički i ekonomski, već je to bila upravo finansijska kriza u Nemačkoj u leto 1931, čiji će domino efekat direktno dovesti do napuštanja zlatnog standarda u Britaniji, talasa devalvacija nacionalnih valuta širom sveta i, konačno, do bankarske krize i napuštanja zlatnog standarda i u samim Sjedinjenim Državama. Naravno, krah nemačkih finansija do kojeg je došlo u julu 1931. nije bio iznenađen već samo vrh ledenog brega jedne krize čijih razmera savremenici do tog trenutka nisu bili svesni – kao što neće biti svesni ni finansijske krize kapitalizma u godinama pre 2008. Pitanje koje se uvek postavlja u takvim situacijama, nebitno da li je u pitanju 1929, 1931, ili 2008. godina, jeste: kako stručnjaci i političari nisu mogli da predvide i spreče tako velike potrese na svetskom nivou? Naročito imajući u vidu da su političari na čelu svojih država tokom ove krize bili sposobni i iskusni ljudi, poput Herberta Huvera (*Herbert Hoover*), Ramsija Mekdonalda (*Ramsay MacDonald*), Aristida Brijana (*Aristide Briand*) i Hajnriha Brininga (*Heinrich Brüning*), pojačani takvim ekonomskim umo-

vima kakvi su bili Verner Zombart (*Werner Sombart*), Hjalmar Šaht (*Hjalmar Schacht*) ili zvezda svetske ekonomske misli u tom trenutku, Džon Majnard Kejns (*John Maynard Keynes*). Za Štraumana nema dileme da je odgovor na to pitanje u primatu diplomatije i političkih interesa nad ekonomskim merama koje su preduzimate sa oklevanjem i, po pravilu, sa zakašnjenjem. Iako su, na primer, francuski političari već početkom 1930-ih većinom bili svesni finansijskih problema sa kojima se suočavala Nemačka i opasnosti da se kriza prelije u njihovo dvorište, Štrauman u više navrata pokazuje kako je strah od reakcija sopstvenog biračkog tela u slučaju bilo kakvih ustupaka Berlinu uvek prevladavao.

Autor najpre ukratko podseća na osnovne uzroke izbijanja krize tokom 1920-ih. Dok su Britanija i Francuska bile opterećene ratnim dugovima, u Nemačkoj je hiperinflacija 1923. imala jednu pozitivnu stranu – poejala je unutrašnje dugove nemačkih regionalnih vlada i lokalnih vlasti. Oslobođeni predratnih dugova nemački okruzi, gradovi i regioni nakon stabilizacije 1924. postaju pravi eldorado za američke banke koje su ih zatrpale kratkoročnim kreditima – u tom trenutku isplativija investicija i od kupovanja američkih državnih obveznica. Problem je bio što u Nemačkoj ovi krediti nisu korišćeni u proizvodne svrhe, tako da je nemački spoljni dug do 1929. narastao na 75 posto BDP-a. Kako je sve ovo dovelo u pitanje održivost nemačkih finansija, a time i nemačku sposobnost da otplaćuje reparacije, krajem 1929. dogovoren je, a početkom 1930. na konferenciji u Hagu i potpisan Jangov (*Young*) plan, kojim su redefinisani uslovi otplate nemačke ratne odštete. Ipak, dužina otplate reparacija, koja je Jangovim planom određena na 58 godina, šokirala je Nemce. Pad koalicione vlade Hermana Milera (*Hermann Müller*), poslednjeg socijaldemokratskog premijera Nemačke, u martu 1930. i dolazak na vlast Brininga iz partije desnog centra značio je u neku ruku i kraj demokratije u Vajmarskoj Nemačkoj – premijer će otada vladati oslanjajući se na kontroverzni član 48 nemačkog ustava, koji je predsedniku davao ovlašćenja da zaobiđe Rajhstag dekretima. Brining će u naredne dve godine na ovaj način, uz Hindenburgovu podršku, progurati svaku svoju odluku po pitanju budžeta i finansija, a što je pre svega značilo donošenje strogih mera štednje, kad god mu parlament bude uskratio podršku. To je Brining prvi put iskoristio već jula, kada je uz Hindenburgovu podršku doneo paket mera drastične štednje, za

koji nije dobio podršku Rajhstaga, koji je zatim odmah raspustio koristeći isti metod. To je dovelo do prevremenih izbora u septembru 1930, čiji nam je ishod dobro poznat. Tako je u leto 1930, po cenu izbegavanja finansijske krize u Nemačkoj, započela permanentna politička kriza. Brining je i sam shvatio da zarad veće popularnosti mora da krene u agresivniju spoljnu politiku, pa su naredni meseci, sve do leta 1931, karakteristični po zaoštavanju diplomatskih odnosa sa Francuskom, upravo u periodu kada su nemačke finansijske bile na izdisaju i postale zavisne od serije kratkoročnih zajmova koje je vlada bila prinuđena da traži od zapadnih država. Tako je došlo do novog u nizu paradoksa nemačke politike u tom periodu: ritam ekonomske krize je postao neusaglašen sa riskantnim pravcem konfrontacije kojim je krenula nemačka spoljna politika.

Štrauman završava svoju priču događajima od maja do jula 1931. Najpre je sredinom maja bankrotirala austrijska Kreditanstalt banka; usled zabrinutosti za sudbinu novca američkih kreditora u Nemačkoj, predsednik Huver je krajem juna na iznenađenje mnogih predložio jednogodišnji moratorijum na otplatu svih dugova, koji je nešto kasnije usvojen na konferenciji u Londonu. Najzad je usledila kriza sa jednom od najvećih nemačkih banaka, Danat (*Darmstädter und Nationalbank*), čije je teškoće uprava banke dugo nastojala da sakrije od vlade i javnosti, a čiju je propast vlada zatim bezuspešno pokušala da spreči. Danat nije bila usamljen slučaj – većina nemačkih banaka bila je opterećena lošim kreditima. Dok su one najjače imale dovoljno deviza da se koliko-toliko održe na površini, Danat nije. Njen kolaps, ozvaničen 13. jula, doveo je do navale na šaltere drugih nemačkih banaka u očajničkom pokušaju građana da izvuku svoj novac, što je primoralo vladu da zavede mere devizne kontrole u pokušaju daljeg sprečavanja odliva deviza sa računa nemačkih banaka. Posledice ovih događaja su direktno dovele do pada vrednosti funte i napuštanja zlatnog standarda u Britaniji, kada je postalo jasno da se čitav svet nalazi u recesiji. Početkom 1932. skoro četvrtina radno sposobnih Nemaca je bila nezaposlena, a u sektoru industrijske proizvodnje preko 40%. Time su bili ispunjeni svi uslovi za dalji rast popularnosti Hitlera i nacionalsocijalista.

Oslanjajući se pre svega na primarne izvore u vidu neobjavljene dokumentarne građe, te često citiranje najznačajnijih nemačkih, britanskih, američkih i francuskih ekonomskih i poli-

tičkih dnevnih i nedeljnih novina, Štrauman je svoju priču ispričao na izuzetno dinamičan način, često prateći događaje ne samo iz dana u dan, već i iz sata u sat. To je omogućeno detaljnim oslanjanjem na dnevnik Hansa Šefera (*Hans Schäffer*), državnog sekretara nemačkog Ministarstva finansija, koji je bio jedan od Briningovih najstručnijih i najpoverljivijih savetnika iz redova administracije, te učesnik svih sastanaka i sednica tih godina, što javnih, što privatnih. Najzad, zanimljiva je uloga koju autor daje nacistima. Budući da su bili u opoziciji, on ih predstavlja kao političke lešinare koji stoje sa strane, priželjkujući što gori rasplet događaja koji će ih dovesti na vlast. Štrauman je vešt pripovedač i taj efekat postiže povremenim, tek usputnim, citiranjem nekih od Hitlerovih govora ili intervjuua i izvodima iz Gebelsovog dnevnika. Iako ima detaljnijih i sveobuhvatnijih opisa događaja kojima se bavi knjiga, uzak fokus autora i njegova preciznost, to jest tendencija da se previše ne rasplinjava i širi priču, čine Štraumanovo delo poželjnom literaturom za domaće istoričare i publiku koje 1931. godina može da zanima pre svega iz ugla tadašnje finansijske krize. Uostalom, ovo je takođe i priča o krizi demokratije i opasnim dugoročnim posledicama koje može da ostavi autokratski stil vladanja, naročito onda kada je praćen lošom ekonomskom i finansijskom situacijom u nekoj državi.

Perica Hadži-Jovančić

Коста Николић, ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ: 1989–1992. Књ. 2, ЉУДИ МРЖЊЕ, ЗЕМЉА СМРТИ, Београд, Слузбени гласник, 2020, 540.

Istoričar Kosta Nikolić (1963) već godinama temeljno izučava problem raspada Jugoslavije i ta tema zauzima važno mesto u njegovim veoma razgranatim naučnim interesovanjima. Drugi tom najavljene trilogije *Jugoslavija, poslednji dani: 1989–1992* nosi naziv *Ljudi mržnje, zemlja smrti*, i konkretno se bavi ratovima u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. godine. Raspad Jugoslavije je nesumnjivo najvažniji događaj koji je ne samo politički obeležio kraj 20. veka u čitavom regionu, već sudbinski uticao na život mnogih generacija muškaraca i žena sa prostora bivše Jugoslavije. Zato je ova tema veoma važna u regionalnim okvirima (za mnoge je deo konstitutivnog nacionalnog mita), pa i na globalnom nivou,